

حسین پناهی*

بیماری هلندی و تحلیل آن در اقتصاد ایران طی دهه‌های ۵۰ و ۶۰

بیماری هلندی^(۱)

تاریخچه :

مفهومی که از بیماری هلندی مورد نظر است گرچه برای نخستین بار بصورت رسمی بعد از کشف منابع عظیم گاز طبیعی در هلند مطرح گردید ولی تحقیقات و گزارشهایی که در این زمینه موجود می باشد نشان از قدمت و سابقه نسبتاً طولانی آن دارد. زمان پیدایش این پدیده به قرن ۱۶ یعنی زمان کشف طلا در قاره امریکا توسط اسپانیائیه‌ها و تاثیراتی که این کشف بر اقتصاد اسپانیا در آن دوره گذاشت برمی گردد. کشف طلا باعث افزایش دستمزدها در اسپانیا شد و قیمت کالاهای صادراتی و تولیدات داخلی در این کشور را افزایش داد در این زمینه نخستین بار یک اقتصاد دان استرالیائی بنام کرنر^(۲) در سال ۱۸۵۹ دست به یکسری تحقیقات گسترده‌ای زد. وی بسندون استفاده از هیچ معادله‌ای بیان می‌کند که کشف طلا بلا فاصله باعث

* عضو هیات علمی گروه اقتصاد دانشگاه تبریز

افزایش دستمزدها گردید که آن هم از طریق افزایش قیمت کالاهای صادراتی موجب گردید که ، قیمت کالاهایی که در رقابت با واردات بودند بالا رود.

باز قبل از مورد هلند این مفهوم در ارتباط با بوکسیت جامائیکا توسط آن آرتور لوئیسی^۲ در مورد نفت ترینیداد توسط دادلی سیرز مطرح شده بود. با وجود این ، بیماری هلندی بطور رسمی بعد از کشف منابع گاز طبیعی در هلند و پیامدی که این کشف برای اقتصاد هلند داشت مطرح گردید و بدنبال آن دو تن از نویسندگان انگلیسی جهت هشدار به دولت مردان انگلیس در مقاله منتشره خود خطر این بیماری را در - ارتباط با کشف نفت دریای شمال گوشزد کردند.^(۳)

مفهوم بیماری هلندی :

منابع گاز طبیعی برای اولین بار در سال ۱۹۵۹ در هلند کشف شد و بدنبال آن منابع عظیم گازی دیگری در منطقه اشلاخرن این کشور کشف شد به دنبال این واقعه درآمد ارزی بسیار و ناگهانی نصیب دولت هلند شد این درآمد ارزی باعث افزایش قیمت نسبی کالاهایی که قدرت تجارت بین المللی ندارند (nontraded) نسبت به کالاهایی که قدرت تجارت بین المللی دارند (traded) شد این افزایش باعث شد که منابع تولید نیروی کار و مدیریت اقتصاد هلند از بخش صنایع آن کشور به بخش خدمات اداری و ساختمان سازی انتقال یابد. این انتقال باعث شد که در عرض ۱۰ الی ۱۵ سال صنایع اصلی و مهم کشور هلند از بین رفته و قدرت رقابت خود را در سطح بین المللی از دست بدهد. افزایش قیمت نسبی کالاهای داخلی از دو کانال صورت گرفت :

۱ - از طریق کاهش نرخ ارز

۲ - از طریق افزایش دستمزدها .

که این هر دو باعث تغییر ساختار اقتصادی هلند و نابودی صنایع ایمن

کشور که می خواستند با پایین نگه داشتن نرخ بهره و جلوگیری از خروج سرمایه عوارض نامطلوب آنرا از بین ببرند گردید ، ولی این سیاستها موثر و کاری نبودند و خود به این تغییر و تحول دامن زدند. از جمله اقداماتی که توسط آنها در جهت مقابله با این بیماری صورت گرفت عبارت بودند از :

۱ - حمایت دولت از طبقه کارگر و مزدبگیر از طریق افزایش حداقل دستمزدها ، استفاده از صندوق بازنشستگی و بیکاری و بالا بردن استانداردهای کار و ایمنی ، این سیاستهای حمایتی از طبقه کارگر باعث شد که افزایش دستمزدها سرعت بیشتری بگیرد و در نتیجه این امر موجب تضعیف صنایع هلند شد.

۲ - کسر بودجه دولت : دولت در مدت کوتاهی با درآمستداری بالایی مواجه شد و شوق خرج کردن پیدا کرد و لذا هزینه جاری آن به شدت افزایش یافت . کسر بودجه به دو طریق تامین می شد. با از طریق وام از بانک مرکزی یا از طریق افزایش مالیاتها، که هلند مورد اول را برای تامین کسری خود مورد استفاده قرار داد. کسری بودجه و تامین آن از طریق وام از یک طرف و حمایت از حقوق بگیران از طرف دیگر باعث کاهش تولیدات و صادرات کالاهای صنعتی شد و این بخش تضعیف گردید . و در مقابل بخش خدمات اداری و ساختمانی توسعه پیدا کرد. این تجربه هلند در ادبیات اقتصادی تحت عنوان " بیماری هلندی " شناخته شده است که به تغییرات فاحش و ناگهانی در مورد قیمت های نسبی کالاهایی که قابلیت صادرات را دارند منجر می شود.

مسئله ای که دولت هلند با آن مواجه شد تا حدودی نتیجه سیاستهای نادرست و غیر کارای آن بود. اینکه دولت هلند چه سیاستهایی می بایست اتخاذ می کرد و از چه سیاستهایی باید اجتناب می نمود تا با این بیماری مواجه نمی شد بحثی است که ما آنرا در دو قسمت ارائه می کنیم . قسمت اول سیاستهای اقتصادی است که باید دنبال می شد

این سیاستها دوتا است . (۴)

۱ - سرمایه‌گذاری معقول در انرژی غیرگازی برای جایگزینی گاز در بلندمدت قبل از اتمام این منبع که در این مورد فعالیت زیادی صورت نگرفت.

۲ - سیاست سرمایه‌گذاری در خارج از هلند. یعنی می‌بایست این افزایش درآمد ارزی را در خارج مورد استفاده قرار می‌داد. شبیه کاری که ژاپن انجام داد به این صورت که درآمدهای ارزی را بجای وارد کردن به کشور در کشورهای خارجی و بالاخص امریکا سرمایه‌گذاری کرد. سیاستهایی که در جهت مواجه‌نشدن با این عارضه می‌بایست از آنها اجتناب می‌شد نیز دو دسته هستند:

۱ - از افزایش هزینه‌های جاری (نقش هزینه‌های سرمایه‌گذاری در بلند مدت فرق می‌کند و لذا منظور صرفاً هزینه‌های جاری است) و بسط سیستم اداری دولتی که نتیجه آن کسری بودجه بود، می‌بایست اجتناب می‌کرد تا دچار تورم نگردد.

۲ - حمایت طبقه کارگر و مزدگیر را باید تا حدودی رهایی کرد و با اندازه کم و به ندرت انجام می‌داد تا عرضه کسری داشته باشد و بتواند با تقاضا مقابله نماید.

و از اینرو برای جلوگیری از اینگونه بیماری و برای اینکه کشف چنین منابع طبیعی باعث بهبود وضع اقتصادی و اجتماعی جامعه شونده تنها باید مسئولین از آگاهی کامل اقتصادی برخوردار باشند بلکه در عین حال ثبات سیاسی و حمایت و همکاری عمومی تولید کنندگان و مصرف کنندگان نیز مورد نیاز است .

کانالهای ظهور وضعیت بیماری هلندی در اقتصاد :

آثار و نتایجی که بیماری هلند در مورد کشورهای مختلف دارد - یکسان نیست و کمیت آن متفاوت است و میزان و کم و کیف آن بستگی

به ساختار اقتصادی این کشورها و سیاستهای اقتصادی آنها و چگونگی شیوع آن دارد. عوامل و دلایل مختلفی می تواند باعث پدیدار شدن بیماری هلندی گردد. این کانال در مورد هلند و انگلستان در ارتباط با کشف یک منبع طبیعی بود غیر از موارد اخیر این عارضه می تواند از طریق کانالهای زیر نیز ظاهر شود. (۵)

- افزایش قیمت یک منبع طبیعی یا ماده اولیه. تجربه کشورهای نفت خیز خلیج فارس .

- افزایش تقاضای ناگهانی برای یک کالا. تجربه سوئیس در دهه ۷۰ در مورد اوراق بهادار .

- پیشرفت فوق العاده و شدید در تولید یک کالا. تجربه ژاپن در مورد صنعت اتومبیل .

- افزایش زیاد صادرات منابع معدنی . تجربه استرالیا در ارتباط با صدور سنگ آهن و ذغال سنگ .

دولتها در مواقع کمبود عرضه اصولا سعی می کنند که هرگونه افزایش تقاضا برای عموم کالاها چه آنهایی که دارای قابلیت تجارت خارجی هستند و چه آنهایی که فاقد این قابلیت هستند را از طریق افزایش واردات تامین کنند و لذا با این سیاست ممکن است قیمت این کالاها در کشور زیاد بالا رود ولی به محض توقف واردات قیمتها بالا می رود . بالاخص در بخش کالاهایی که قابلیت تجارت خارجی ندارند مثل ساختمان سازی و خدمات واسطه گری بالا رفتن تقاضا و کاهش عرضه سبب افزایش قیمتها می شود. هرچند که در بخش کالاهایی که قابلیت تجارت خارجی دارند ممکن است قیمتها چندان افزایش نیابد. در نتیجه بخش کالاهای بدون قابلیت تجارت خارجی بدلیل بالا بودن قیمت نسبت به بخش کالاهای با قابلیت تجارت خارجی رشد می کند و تولیدات در بخش کالاهای دارای قابلیت تجارت خارجی افت می کند و همین تغییر قیمتهای نسبی است که موجب می شود پزشک تبدیل به یک بساز و بفروش گردد. در بحث بیماری

هلندی این کانال را کانال "تاثیر مخارج" (۶) می گویند. اگر افزایش ناگهانی و فاحش درآمد ناشی از افزایش چشمگیر باشد خواه ناخواه به نیروهای تولید بیشتری نیاز خواهیم داشت در چنین حالتی این نیروها از سایر بخشها به این بخش تولیدی جذب می شوند و در نتیجه این انتقال، سایر بخشها سیر قهقرائی را طی خواهند کرد. این کانال که ناشی از انتقال نیروهای تولیدی است تحت عنوان "اثر انتقال منابع" (۷) نامیده می شود.

افزایش قیمت منابع مثل نفت خود باعث ایجاد کانال دیگسوری می شود به این صورت که افزایش مثلاً قیمت نفت باعث افزایش قیمت کالاهای صنعتی به کشاورزی در دنیا می شود رابطه مستقیمی بین افزایش قیمت نفت و افزایش نسبت قیمت کالاهای صنعتی به قیمت کالاهای کشاورزی ($\frac{P_i}{P_a}$) در دنیا و بخصوص در کشورهای در حال توسعه وجود دارد که این افزایش اثر منفی در بخش کشاورزی دارد این کانال تحت عنوان "اثر قیمت جهانی" (۸) نامگذاری گردیده است.

بیماری هلندی و اقتصاد ایران :

بررسی پدیده بیماری هلندی در مورد اقتصاد ایران نشان می دهد که بیماری هلندی از سال ۵۳ با افزایش ناگهانی قیمت نفت و بالا رفتن سریع درآمدهای ارزی در این اقتصاد شیوع پیدا کرد (۹). افزایش قیمت نفت باعث بالا رفتن سریع درآمدهای ارزی حاصل از صدور این ماده معدنی گردید. این امر باعث شد که روند اقتصادی کشور به نفع تجارت خارجی و واردات انبوه کالاهای خارجی تغییر مسیر بدهد. و لذا سیل عظیمی از مصنوعات خارجی با استفاده از این درآمدهای سرشار و بادآورده وارد کشور شد. و از آنجایی که قیمت تولیدات داخلی در مورد کالاهایی که قابلیت تجارت خارجی داشتند بدلیل افزایش قیمت مواد اولیه و نیروی کار بسیار بود. این بخش از تولیدات در مقابل تولید کالاهای بدون قابلیت تجارت

بین المللی که از چنین افزایش قیمتی مصون بودند توان مقاومت را از دست دادند و در مسیر سیر قهقرائی افتادند و در مقابل گرایش به سمت تولید کالاهای بدون قابلیت تجارت بین المللی مثل خدمات و ساختمان سازی زیاد شد و سهم این بخشها در تولید ناخالص داخلی به ضرر سهم بخشهای کشاورزی و صنعت افزایش یافت. جدول (۱-۱) تاثیر درصد تغییرات درآمد ارزی حاصل از صدور این ماده اولیه را در رشد ارزش - افزوده بخشهای کشاورزی، صنعت، نفت، ساختمان و خدمات و همچنین در رشد تشکیل سرمایه ناخالص داخلی به قیمتهای ثابت سال ۵۳ نشان می دهد.

جدول (۱ - ۱) نشان می دهد که افزایش درآمدهای ارزی حاصل از صدور نفت تقریبا بطور همزمان در رشد بخشهای نفت و بخش خدمات اثر می گذارد. تاثیر این افزایش رشد درآمد ارزی در رشد بخش کشاورزی حدودا با ۳ سال وقفه زمانی صورت می گیرد به این ترتیب که عموما وقتی ما رشد درآمدی ارزی داریم بعد از ۳ سال ارزش افزوده بخش کشاورزی رشد پیدامی کند. (۱۵)

در راستای تعیین میزان وابستگی بخش صنعت به درآمدهای ارزی بررسیهای بعمل آمده نشان می دهد که رشد این بخش پس از دو سال وقفه زمانی از رشد درآمدهای ارزی تاثیر می پذیرد. همچنین این تاثیر در مورد بخش ساختمان با یکسال وقفه صورت می گیرد. (۱۱) **

** البته آمار تاییدی برای استنتاجات فوق الذکر در برخی از سالها دارای استثناء هایی می باشد که این به آن دلیل است که در تغییرات رشد بخشهای مختلف اقتصاد عوامل متعددی میتواند دخالت داشته باشد لذا جهت مطالعه دقیق روابط فوق الذکر و ملاحظه نمودارهای مربوط به رشد هر کدام از بخشهای اقتصاد به منبع زیر مراجعه شود.

عبدالامیر خلیلی - محمد نوفرستی - بررسی و تحلیل تحولات ساختار اقتصادی ایران، دورنمای برنامه اول توسعه اقتصادی و مقایسه آن با پیش بینی های دفتر اقتصاد کلان.

تحلیل روند تاثیر درآمدهای ارزی حاصل از نفت بر اقتصاد ایران در دوره مورد بررسی براساس آمار و ارقام، بیانگر تاثیر نامناسب این درآمد در رشد همه بخشها و ایجاد پدیده بیماری هلندی و در نتیجه تشدید سیر قهرانی اقتصاد در بخشهای صنعت و کشاورزی و از هم گسیختن اجزا آن است. اقتصاد ایران قبل از افزایش قیمتهای نفت و محور قرار گرفتن این بخش مانند هر اقتصاد مستقلی دارای بخشهای متقابل، متوازن و - مکمل بود و همه نیازهای خود را هر چند در ابعادی کوچکتر بر طرف می کرد در سایه گسیل شدن درآمد انبوه و اتخاذ استراتژی درهای باز بدلیل افزایش قیمتهای نسبی در بازار کالاهای با قابلیت تجارت بین المللی و عدم توانایی این تولیدات در مقابله با انبوه واردات ارزان قیمت خارج، که از ارز حاصل از صدور نفت تامین اعتبار می شدند، ابتدا اقتصاد ایران در تقسیم کار بین المللی استعماری با تحمل ضربات نابودکننده بر صنایع دستی اش، بصورت صادرکننده مواد کشاورزی درآمدوسپس در ادامه این روند، بخش کشاورزی نیز از این آسیب پذیری مصون نماند و صحنه رقابت را به نفع نفت خالی کرد و بصورت یک بخش نیازمند به درآمدهای ارزی برای تامین کمبودهای درآمد بانابودی بخشهای کشاورزی و صنعت به دلیل افزایش قیمتهای نسبی آنها، بخشهای خدمات و ساختمان سازی بالاخص در مرکزیت سیاسی و در شهرهای بزرگ توسعه شدیدی پیدا کردند و سهم عمده ای از تولیدات ناخالص داخلی را به خود اختصاص دادند. در نتیجه سیاست توسعه صادرات کالاهای غیرنفتی و جایگزینی درآمدهای حاصل از آن به جای درآمدهای نفتی به گونه ای که در برنامه های اول و دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مدنظر قرار گرفته تا کنون نتوانسته تحقق یابد. از این رو توجه به ساختار اقتصادی کشور از این دیدگاه و تلاش در برقراری ارتباطهای پیشین و پسین (۱۲) می تواند در تحقق اهداف توسعه کشور بالاخص موفقیت استراتژی توسعه صادرات غیرنفتی موثر گردد.

جدول (۱۱ - ۱)

رشد روزی افزوده و رشد تشکیل سرما به نام عالی و غلبه تورم به نام عالی

سال	قیمت نسبت (دلار هر پیکو)	رشد روزی نامالی حاصل از مقدار نلت (درصد)	رشد روزی افزوده به نام عالی (درصد)			رشد روزی نامالی حاصل از مقدار نلت (درصد)	قیمت نسبت (دلار هر پیکو)
			کتابداری	مشت نلت	خدمات		
۵۱	۱/۸۰	۳۰	۱۳/۸	۱۳/۲	۱۳/۲	۱۳/۸	۱/۸۰
۵۲	۲/۷۰	۲۲	۶	۱۲/۲	۱۲/۲	۶	۲/۷۰
۵۳	۱/۷۶	۸۷	۳/۵	-۱	۱۶/۲	۳/۵	۱/۷۶
۵۴	۱۰/۷۲	۳	۲/۸	-۱۳/۲	۲۲/۲	۲/۸	۱۰/۷۲
۵۵	۱۱/۵۱	۱۳	۷/۳	۱/۸	۲۴/۵	۷/۳	۱۱/۵۱
۵۶	۱۲/۲۰	۵	۳	-۱/۲	-۱/۲	۳	۱۲/۲۰
۵۷	۱۲/۶۰	۶	۱/۶	-۱۵/۲	۱/۶	۱/۶	۱۲/۶۰
۵۸	۱۷/۲۶	۶	۷/۲	-۱۳/۸	-۱/۲	۷/۲	۱۷/۲۶
۵۹	۲۸/۲۷	-۱۱	۱/۹	۱/۶	۱/۶	۱/۹	۲۸/۲۷
۶۰	۲۲/۵۰	۱۶	۱۱/۲	۱/۲	۱/۲	۱۱/۲	۲۲/۵۰
۶۱	۲۲/۱۷	۲۷	۷/۹	۱۰/۵	۱۰/۵	۷/۹	۲۲/۱۷
۶۲	۲۱/۲۱	۵	-۲	۱/۸	۱/۸	-۲	۲۱/۲۱
۶۳	۲۸/۲۷	-۲۰	۲/۱	-۱۲/۸۰	۲/۱	۲/۱	۲۸/۲۷
۶۴	۲۶/۵۲	-۱۶	۸/۹	-۲/۶	-۲/۶	۸/۹	۲۶/۵۲
۶۵	۱۳/۸۰	-۱۸۳	۱۱	-۱۷	-۱۷	۱۱	۱۳/۸۰
۶۶	۱۷/۲۲	۲۶	۱/۸	-۹/۱	-۹/۱	۱/۸	۱۷/۲۲
۶۷	۱۳/۲۰	-۱۵	-۱۲/۹	۷/۲	-۱/۲	-۱۲/۹	۱۳/۲۰

مانند: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران - گزارش اقتصادی و گزارشات مربوط به نامالی مختلف

زیرنویسها :

- 1 - Dutch Disease
- 2 - J.A. Cairness
- 3 - P.J. Forsyth and I.A.Key, " Dutch Disease Fiscal Studies Jurnal, 1980.
- 4 - Fardmanesh, " Dutch Disease Economics and the Oil Syndrome " An Empirical Study, World Development, Vol. 19, No.6,1991, P. 711.
- 5 - همان ماخذ صفحه ۷۱۴
- 6 - The Spending Effect.
- 7 - The Resource - Movement Effect.
- 8 - The World - Price Effect.
- 9 - حسین پناهی - توسعه اقتصادی ایران تحت شرایط دوگانگی اقتصادی - دانشگاه علامه طباطبائی - ۱۳۷۰ - صفحه ۸۴
- ۱۰ - عبدالامیر خلیلی - محمد نوفرستی - بررسی و تحلیل تحولات ساختار اقتصادی ایران ، دورنمای برنامه اول توسعه اقتصادی و مقایسه آن با پیش بینی های دفتر اقتصاد کلان - صفحه ۸۸
- ۱۱ - همان ماخذ صفحه ۹۲
- 12 - Forward Linkages & Backward Linkages.

منابع فارسی :

- ۱ - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران :
- بررسی تحولات اقتصادی کشور بعد از انقلاب - اداره بررسی‌های اقتصادی - تهران ۱۳۶۱ .
- حسابهای ملی ایران (۵۶ - ۱۳۳۸)
- حسابهای اقتصادی و ترازنامه‌های مربوط به سالهای ۶۷ - ۵۱ .
- ۲ - مرکز آمار ایران :
- سالنامه آماری مربوط به سالهای ۶۷ - ۵۱
- ۳ - تودارو مایکل - توسعه اقتصادی در جهان سوم - مترجم دکتر غلامعلی فرجادی - ناشر سازمان برنامه و بودجه تهران - ۱۳۶۴ .
- ۴ - قره باغیان مرتضی - اقتصاد رشد و توسعه ، انتشارات نشر نی - تهران ۱۳۷۰ .
- ۵ - پناهی حسین - توسعه اقتصادی ایران تحت شرایط دوگانگی اقتصادی - بررسی اثرات بخش نفت بر سایر بخشهای اقتصادی ایران - دانشگاه علامه طباطبائی - ۱۳۷۰ .

منابع انگلیسی :

- 1 - M.Fardmanesh " Dutch Disease Economics and the Oil Syndrome " An Empirical Study, World Development, Vol. 19, No.6, 1991, PP.711 - 717.
- 2 - M. Fardmanesh " Terms of Trade Shocks and seructurac Adjustment in a Small Open Economy, Dutch Disease and Oil Price Increases " Journal of Development Economics, Vol. 34, No. 112, (November 1440) PP. 334 - 353 .
- 3 - " Booming Sector and Dutch Disease Economies " , A Survey The Australian National University Working Paper No.79 (Nov . 84) Oxford E. Paper.